

4. Історія українського війська (1917-1995) / [В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін.]. - Львів : [б. в.], 1996. - 243 с.
5. Папакін Г. Павло Скоропадський і державотворчі процеси доби Української революції 1917-1921 років / Г. Папакін // Вісн. держ. служби України. - 2008. - № 2. - С. 30-42.
6. Ульяновський В. І. Гетьман Павло Скоропадський і справа заснування Української академії наук / В. І. Ульяновський // Укр. іст. журн. - 2008. - № 6. - С. 26-38.
7. Історія української культури [у 5 т.]. - К. : Асамблея діл. кіл, 2003 - (Джерела з історії культури України) / голов. редкол. : С. М. Урбан (голова) [та ін.]. - Т. 1-3. - [Б. м.], 2003. - 641 с.
8. Огієнко І. І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. І. Огієнко. - К. : Абрис, 1991. - 564 с.
9. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. / Я. Грицак. - К. : Європ. у-нт, 1996. - 341 с.
10. Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. - К. : [б. в.], 1997. - С. 118.
11. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) / В. І. Ульяновський. - К. : [б. в.], 1997. - С. 39.
12. Пиріг Р. Я. Павло Скоропадський: Штрихи до політичного портрету / Р. Я. Пиріг, Ф. М. Проданюк // Укр. іст. журн. - 1992. - № 9. - С. 91-105.

Олександр Олійник,
кандидат історичних наук,
докторант кафедри державного управління
і менеджменту НАДУ

Витоки і становлення традиції урядування на теренах давньокиївської держави

За допомогою аналізу літописних джерел і логічних міркувань у статті зроблено спробу реконструювати механізми виникнення та становлення традиції врядування в управлінні суспільним розвитком територій давньокиївської держави, а також знайти пояснення причинам певного протистояння традиції урядування державотворчим процесам та створення умов домінування республіканської та монархічної форм правління.

Ключові слова: влада, державотворення, врядування, традиція, громада, князь, народ, правління.

Through analysis chronicle sources and logical reasoning in the article is an attempt to reconstruct the mechanisms of formation and traditions of governance in the

management of social development areas old kyievan state, and find some explanation confrontation traditions governing the state building process and create the conditions of domination of the Republican and monarchical forms of government.

Key words: government, state, tradition, community, prince, the people, rule.

Постановка проблеми. Загалом добре вивчені інститути давньокиївської держави не перестають приваблювати до себе увагу сучасних дослідників. Це, зокрема, стосується питань розвитку та становлення управлінських структур Київської держави, а також механізмів здійснення ними функцій управління. Через низьку ефективність управлінської складової в процесах національного державотворення питання формування і впливу традицій врядування на процеси державотворення залишаються в числі пріоритетних.

Аналіз останніх досліджень. Першими звернули увагу на ці проблеми історики і тому ще в далекому 1997 р. вийшло одне з перших досліджень, яке висвітлювало перебіг становлення національних інститутів влади в різні історичні епохи [1]. Але на початок нового тисячоліття сформувалась потужна група дослідників-державників, які перебрали на себе ініціативу в дослідженнях державотворчої тематики [2]. Особливе місце в низці останніх досліджень посідають роботи фахівців Національної академії державного управління при Президентові України та її регіональних інститутів. Це, зокрема, науково-методичні матеріали, розроблені групою вчених під керівництвом професора В.Князева [3], а також монографія за його редакцією [4]. Важливе місце в розробці окремих проблем урядування займають роботи П.Надолішнього [5] та А.Колодія [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед низки питань, які потребують подальшого вивчення, залишаються актуальними дослідження становлення та розвитку державних інститутів та рівень їх взаємодії в процесах суспільного розвитку давньокиївської держави.

Метою даного дослідження є спроба реконструювати механізми виникнення та становлення традиції врядування в управлінні суспільним розвитком на територіях Київської Русі, крім того, знайти пояснення причинам певного протистояння традиції урядування державотворчим процесам та створенню умов домінування республіканської чи монархічної форм правління.

Виклад основного матеріалу. Урядування - одна з найдавніших управлінських систем, яка виникла в дописемний період історії людства, тоді, коли прийшло усвідомлення того, що для розв'язання життєво важливих проблем колективний розум є більш ефективним, ніж воля і розум однієї людини. Тому під цим поняттям слід розуміти вироблення в колегіальний спосіб із залученням максимально можливої чи доцільної кількості членів конкретної громади суспільно важливих рішень та делегування певних по-

вноважень для реалізації цих рішень одній чи кільком особам, обраним для цього. Урядування можна розглядати і як суспільно важливу дію, спрямовану на розв'язання життєво важливих проблем максимального числа членів певної громади. Слід підкреслити, що цей інститут суспільного розвитку діяв на засадах прямої демократії, а в основу його діяльності були покладені принципи особистої свободи, справедливості і рівності.

У сенсі зародження інститутів влади урядування виступає як основа, своєрідний першопочаток влади, оскільки в результаті його діяльності з'являються очільники родів - старійшини, племен - вожді, державних утворень - князі з дружиною, централізованих держав - царі та королі зі своїми управителями (думами, радами, сеймами і т. ін.). Але вже на етапі перших спроб узурпації влади як спадкової в князівські часи побудови перших державних утворень починається поступове протиставлення традицій врядування як таких, що ґрунтувалися на демократичних принципах вільного вибору з-поміж рівних людей на засадах волі, рівності і справедливості, щодо намагань представників окремих родів сконцентрувати владу у своїх руках та одноосібно контролювати й направляти у вигідне для себе русло процеси суспільного розвитку.

Стара демократична традиція урядування не вписувалася в нові тенденції концентрації влади, оскільки тут порушувалися усталені світоглядні принципи і засади. У тих суспільствах, де з часом джерелом влади ставала не громада/народ, а щось інше - божественні сили, походження чи успадкування - спостерігалось певне протистояння старої традиції врядування новій тенденції одноосібного правління. Літописна традиція добре ілюструє цей процес. Вічева форма врядування виступає як активний учасник суспільного розвитку і часто протистоїть незаконним з точки зору традиції спробам окремих князів посісти чуже місце, розв'язавши чергову міжусобицю, спонукає до активніших дій проти кочівників, висловлює недовіру і проганяє тих князів, які порушують вічеву присягу чи разом зі своєю дружиною зловживають наданою їм владою або просто мають ганебну поведінку.

На окремих територіях Київської держави, зокрема в Новгороді і Пскові, віче змінювало князів так часто, що говорити про конструктивну взаємодію законодавчої (у вигляді віча) та виконавчої (представленої князем з дружиною) гілок влади можна з великою обережністю, оскільки князі навряд чи встигали як слід розгорнути свою діяльність. У таких нестабільних умовах центральна влада в особі київського князя не могла проводити скільки-небудь ефективних заходів щодо зміцнення держави. А відтак мусимо констатувати факт несприяння традицій врядування прагненням до зміцнення влади київського князя як однієї з ключових умов зміцнення держави.

Очевидно, що на цьому етапі суспільного розвитку традиції урядування не надто сприяють державотворенню. Місцеві, до певної міри еґотичні

інтереси громад, не часто збігалися з прагненнями князя. Єдине, що їх об'єднувало, - це зовнішні загрози. Власне саме заради організації належної оборони і запрошувалися князі зі своїми дружинами на той чи інший стіл князювати. За цю послугу князь разом із дружиною отримували відповідну платню у вигляді данини. Воєнні заходи потребували виключно одноосібного начала і тут традиція врядування поступалася специфіці моменту. І чим більше зовнішніх загроз існувало, тим більше важила влада князя і нівелювалася вага врядування у вигляді місцевих віче.

До цього слід додати господарську чи точніше економічну складову - чим більше різного роду матеріальних цінностей виробляла і мала конкретна громада, тим привабливішою вона ставала для сусідніх князів та зовнішніх ворогів, а відтак потребувала значно частішої і професійнішої роботи найнятого для оборони князя з дружиною. Їх значення і роль зростало пропорційно зростанню зовнішніх загроз. Найактивніші прояви традицій урядування у вигляді вічевих зборів, на яких часто змінювали князів, літописи зафіксували в Новгороді, Пскові та Полоцьку - в містах, що лежали на початку відомого торгівельного шляху "Із варяг у греки" [7, т. 6]. Це пояснюється концентрацією в цих містах значних матеріальних цінностей і включенням до торгівельної та дотичних до неї справ значної частини їхнього населення, яке не могло допустити будь-якого зростання княжої влади над владою вічевого органу врядування, оскільки б це могло загрожувати певним протекціонізмом одним за рахунок інших і подальшим занепадом торгівлі, яка, як відомо, не терпить будь-яких втручань. А з іншого боку, торгівельно-ремісничий люд потребував надійного захисту від посягань сусідів на товари та комунікації. Тому тут до виконавчої влади князя ставилися особливі вимоги. Говорячи сучасною мовою, князь мав бути ефективним менеджером, але без власних амбіцій чи будь-яких проявів авторитаризму. У своїй повсякденній діяльності він мав керуватися виключно рішеннями вічевих зборів, а не власною ініціативою. Знайти людину княжого роду, яка б поєднувала у собі ці якості, було дуже складно. Цим, власне, і пояснюється така "перебірливість" громад цих міст до претендентів на князювання.

Зростання пасіонаризму степових народів - хозарів, печенігів, половців - також сприяло зростанню ролі княжої влади як предтечі монархічної форми правління. Часті міжусобні сутички, крім з'ясування династичних претензій між князями, побіжно вирішували і проблему збереження відповідного рівня авторитету княжої влади в періоди спаду активності степовиків.

Тому, з огляду на все сказане вище, раніше висловлені твердження, що принесені в середині XI ст. із Наддніпрянщини на мало заселені північно-східні землі уявлення щодо типу та організації політичної влади, в умовах відсутності тут збалансованості традиціями старшинства, залишками родо-

вої демократії, боцімто почали швидко розвиватися в напрямі самодержавства, видаються дещо спрощеними і недостатньо аргументованими [1, с. 20].

Традиція урядування - це одна з ключових культурних традицій, яка визначає рівень суспільного розвитку громади/народу, оскільки є складнішою від традиції одноосібного управління вождем, князем, царем і т. ін. До того ж така форма управління передбачає демократичну і доволі складну процедуру ведення зборів і прийняття рішень. Урядування видається більш демократичним способом управління, оскільки публічна процедура прийняття рішень не потребує пошуку їх обґрунтування в артикулах чи статтях писаних законів, які, у свою чергу, не можуть претендувати на якусь універсальність через розмаїття життя, а тому теж далекі від досконалості. Тому у процесі реалізації принципів урядування на перше місце виходить логіка та здоровий глузд, - цілком доступний для широкого загалу інструментарій, який не потребує спеціальної підготовки у вигляді писемності та позбавлений будь-якої формалізації.

За усталеним уявленням наявність писаних законів є однією з головних ознак державності, хоча при цьому окремими дослідниками ігнорується факт усунення від прийняття управлінських рішень широкого загалу зацікавлених осіб і функції управління здійснюються лише незначною за чисельністю групою управлінців. Писане право покликане було передусім полегшити урядникам виконання своїх функцій у нових соціально-економічних умовах феодальної держави, а не вирішувати конкретні суперечності та неузгодження між членами конкретного суспільства чи громади [8, с. 14-19]. Тому ставлення широких верств населення до формування державних фінансово-правових структур було дещо відстороненим і прохолодним.

Влада варязьких Рюриковичів, литовських Гедиміновичів, польських Ваз чи російських Романових була чужою і почасти ворожою. Вона не знаходила відповідного відгуку в душі русича/українця, який аж ніяк не був зацікавлений в її існуванні, оскільки вона якщо і організовувала суспільне життя, то виключно для кращого гноблення і визискування, а не для захисту і розвитку. Захист і розвиток своїх світоглядно-етнічних, а згодом національних цінностей слід було організовувати самостійно на основі власних уявлень, звичаїв і традицій, серед яких врядування посідало виключно важливе місце. Тому при однозначно позитивних впливах традиції урядування на державотворчі процеси взагалі говорити про сприяння цих традицій зміцненню централізаторських устремлінь княжої влади як тенденції до одноосібної монархічної форми правління навряд чи можливо. Загальний демократизм урядування як інституту суспільного розвитку погано кореспондується з одноосібною монархічною системою управління.

Традиція урядування може бути ефективною лише за республіканської форми правління або там, де республіканські елементи в політичному устрої

країни є домінуючими. Шляхетське самоврядування в Короні Польській добре це ілюструє. Повітові сеймики місцевої шляхти часто ставали на заваді політиці польського короля, а відоме "ne rozvaliam", вигукнуте на вальному сеймі якимось провінційним делегатом, ставило крапку в процедурі прийняття якогось важливого для держави рішення чи закону.

Світоглядно не підкріплене і не вмотивоване, а відтак погано сприймане у свідомості русича/українця поняття "помазаника божого" чи "намісника бога на землі" ставило в центр свідомості особистість. Єдиною категорією, здатною викликати самопожертву русича/українця, була "воля" (свобода), максимально наближена до абсолюту. Пізніше сформований український егоцентризм, висловлений у своєрідній життєвій формулі "моя хата скраю - нічого не знаю", добре вписувався в демократичні процеси, але аж ніяк не сприяв створенню власної держави на єдино відомих і можливих у часи середньовіччя засадах - монархізму.

При порівнянні з аналогічною англійською формулою життя: "мій дім - моя фортеця", "хата" наче винесена за дужки державної парадигми і не є активним учасником суспільно-політичних процесів. Її мешканці обмежилися лише пасивним спогляданням за цими процесами, тоді як "дім" постає в центрі цих процесів, навколо якого вирує бурхливе життя і відбуваються різного роду суспільно важливі дії. Така відмінність може бути частково пояснена різними умовами протікання процесів націотворення. Якщо в Англії це відбувалося на фоні буржуазної революції в досить урбанізованому і просторово обмеженому суспільстві (острівна держава - авт.), то в Україні це відбувалося в ході національно-визвольної війни в умовах колонізації вільних земель Великого кордону та ще й в оточенні пасіонарно активних та сильних держав. Але таке пояснення не враховує початкових процесів етногенезу в контексті первісних державних утворень, на які слід звернути особливу увагу, оскільки саме тоді закладалися психоментальні основи ставлення суспільства до основних інститутів суспільного розвитку.

Вивчаючи такі процеси, відомий сучасний медієвіст М.Свердлов дійшов висновку, що ідеологічною основою влади князя у слов'ян, на відміну від германців, була не їх сакралізація чи міфологізація, а середньовічний історизм конкретних особистостей, причинно-наслідкові зв'язки та конкретні обставини [9, с. 82]. Цей висновок у контексті означеної проблеми цілком можна тлумачити як наслідок потужного впливу традицій урядування, в основі яких лежали світоглядні цінності автохтонного населення конкретної території.

Традиція урядування на українських теренах завжди мала доволі міцну світоглядно-ментальну базу, а відтак і певну нішу та умови для свого збереження і навіть розвитку. Оскільки значна частина українства доволі відсторонено ставилася до офіційних інститутів чужої для них влади і ніколи не

сприймала як свою ні владу київського чи литовського князя, ні магнатсько-монархічну владу корони польської, ні абсолютистську систему правління царя московського, ні її централізований більшовицько-партійний аналог, то максимум, на що могла розраховувати офіційна влада Великого князівства Литовського чи то Речі Посполитої, чи то Російської імперії, це на більш-менш лояльне ставлення до себе широких верств населення, але аж ніяк не на підтримку. Тому з давніх часів у місцевого населення активно формувалася позиція відстороненості від влади і звичка самостійно розв'язувати свої проблеми в традиційний спосіб власної самоорганізації.

Для вирішення нагальних питань своєї життєдіяльності в різноманітних українських спільнотах згідно з віковою традицією відбувалися вибори сільського голови, священика місцевого приходу, отамана рибальської тафи чи чумацької валки і навіть чабанів та пастухів. Такі вибори хоч і проходили досить галасливо, зате цілком демократично, оскільки кожен мав право голосу і кожного претендента чекала не дуже приємна процедура обговорення, яка мало походила на звичну для сьогодення критику. Тут можна було почути про себе і про інших висуванців усе що завгодно, але ображатися на "чисту правду" було не прийнято і, обранець, отримавши відповідний наказ від громади щодо діяльності на своїй посаді, намагався якнайкраще виконувати свої обов'язки, аби уникнути в майбутньому можливих негативних оцінок, часто підкріплюваних добрячими стусанами. Діяли принципи прямої демократії. Авторитет важив чимало і заробити його було не легко. Наділення певними повноваженнями, крім самоповаги, викликало й повагу співгромадян за набуття певного рівня відповідальності, делегованого громадою. Обіймання певної посади автоматично вивищувало в очах співгромадян і свій рід, який частково поділяв і відповідальність за свого члена та уважно слідкував за належним виконанням ним своїх обов'язків.

Висновки. В умовах формування національних державних інститутів роль урядування видається доволі важливою, але не завжди конструктивною по відношенню до процесів державотворення, де проявлялися і починали домінувати монархічні тенденції. Спонукана до вивищення зростанням зовнішніх загроз та концентрацією матеріальних цінностей виконавча влада князя вступала в явне протиріччя з основними принципами врядування, що аж ніяк не сприяло загальному зміцненню держави. Таке відсторонено-вороже ставлення до державних інститутів влади згодом стало домінуючим на окремих теренах давньокиївської держави і тільки посилювалося за часів монгольського та литовсько-польського панування і зрештою стало характерною ознакою українців, незважаючи на спробу нової козацької еліти на чолі з Б.Хмельницьким створити власну національну державу. Невдачі державотворення нового часу і реакційна політика поглинання нового московського, а згодом радянського штибу сюзеренітету, тільки посилювала

несприйняття досить широким загалом українства державних засад. Тому в умовах розбудови власної демократичної держави, владні структури всіх рівнів мають зосередити зусилля на зламі негативного ставлення населення до державних інститутів, передавши значну частину їх повноважень до органів врядування. При цьому у своїй повсякденній діяльності центральні органи влади мають якомога ширше використовувати елементи урядування, а представницькі органи всіх рівнів з метою підвищення рівня відповідальності повинні застосовувати елементи прямої демократії.

Перспективні напрями подальших досліджень. Зважаючи на зростання інтересу до витоків національних державних інститутів безумовний науковий інтерес викликають механізми та принципи формування і функціонування органів влади Великого князівства Литовського. Особливо цікаво простежити рівень впливу традиції урядування на формування не тільки управлінських структур, а й правової бази нового, почасти іноетнічного державного утворення.

Список використаних джерел

1. Швидько Г. К. Державне управління і самоврядування в Україні: історичний нарис / Г. К. Швидько, В. Є. Романов. - К. : Вид-во УАДУ, 1997. - Ч. 1. - 140 с.
2. Киричук В. Історія державного управління в Україні / В. Киричук, В. Тимцуник. - К., 2001. - 241 с.
3. Князєв В. М. Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення : наук.-метод. матеріали / В. М. Князєв, Ю. В. Бакаєв, Т. Е. Василевська. - К. : НАДУ, 2010. - 44 с.
4. Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення : монографія / за ред. В. М. Князєва. - К. : НАДУ, 2010. - 230 с.
5. Надолішний П. Вітчизняна традиція демократичного врядування як аспект національного державотворення: до 360 річниці конституції Пилипа Орлика / П. Надолішний // Вісн. держ. служби України. - 2009. - № 4. - С. 69-78.
6. Колодій А. Ф. Поняття і концепції демократичного врядування як напряму політичних та управлінських досліджень / А. Ф. Колодій. - С. 10-25. - Режим доступу : http://political-studies.com/wp-content/uploads/2010/01/2009_LRIDU-conf_Plenarne1.pdf
7. Paul Robert Magocsi. Historical Atlas of Ukraine. Trade routes in Medieval Europe / Magocsi Paul Robert. - Toronto, Buffalo, London : University of Toronto press, 1985. - Map 6.
8. Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту / Леонід Білецький ; за ред. Ю. Книша. - Вінніпег : Укр. Вільна Акад. Наук в Канаді. - 1993. - 56 с.
9. Свердлов М. Б. Домонгольская Русь: Князь и княжеская власть на Руси VI-XIII в. / М. Б. Свердлов. - СПб. : Академпроект, 2003. - 736 с.